

ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA INGLIZCHA O'ZLASHMALAR: MUAMMO VA TENDENSIYALAR

Gayubova Komila Anvarovna

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti, O'zbek va rus tillari kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o'zbek tiliga inglizcha o'zlashmalarning kirib kelish yo'llari, ularning fonetik, grammatik va semantik moslashuvi, shuningdek bu jarayonning leksik me'yorga ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari misolida o'zlashma qatlaminig kengayish tendensiyalari ko'rsatiladi hamda lug'aviy boyitish va me'yorni saqlash o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash bo'yicha takliflar beriladi.

Аннотация. В статье рассматриваются пути проникновения английских заимствований в современный узбекский язык, их фонетическая, грамматическая и семантическая адаптация, а также влияние этого процесса на лексическую норму. На примере цифровых технологий, социальных сетей и СМИ выявляются основные тенденции и предлагаются пути поддержания баланса между обогащением словаря и сохранением нормы.

Abstract. The article analyzes the ways English loanwords enter modern Uzbek, their phonetic, grammatical and semantic adaptation, and their influence on the lexical norm. Using examples from digital technologies, social media and mass media, it identifies key trends and suggests ways to balance vocabulary enrichment with norm preservation.

Kalit so'zlar: o'zlashma, anglisizm, leksik moslashuv, kalka, neologizm, til me'yori, raqamli muhit.

Ключевые слова: заимствование, англицизм, лексическая адаптация, калька, неологизм, языковая норма, цифровая среда.

Keywords: *loanword, anglicism, lexical adaptation, calque, neologism, language norm, digital environment.*

Kirish

Til jamiyat bilan birga rivojlanuvchi jonli tizim bo'lib, uning eng harakatchan qatlami lug'at tarkibidir. Ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar kengayishi, fan-texnika taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik jadallashishi natijasida tillar o'rtasida o'zaro ta'sir kuchayadi. XX asr oxiri va XXI asr boshida bunday ta'sirning eng yirik manbasi ingliz tili bo'ldi. D. Kristal ta'kidlaganidek, ingliz tili global muloqot vositasi maqomini egallagan va bu holat boshqa tillar leksikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [3].

O'zbek tili tarixan arab, fors-tojik va rus tillaridan o'zlashmalar qabul qilgan. Mustaqillik yillaridan boshlab esa lug'at tarkibiga inglizcha so'zlar kirib kelishi ayniqsa jadallashdi. Ushbu jarayon bir tomondan tilni zamonaviy tushunchalar bilan boyitayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan imlo, talaffuz va uslubiy me'yorlarga doir bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu bois inglizcha o'zlashmalarning o'zbek tilidagi o'rni va tendensiyalarini ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb vazifalardan biridir.

Maqolaning maqsadi zamonaviy o'zbek tilidagi inglizcha o'zlashmalarning kirib kelish yo'llari va moslashuv xususiyatlarini aniqlash, shuningdek mavjud muammolarni tahlil qilib, ularning yechimi bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

1. O'zlashmalarning kirib kelish yo'llari

Til o'zlashtirish nazariyasida (E. Haugen, U. Weinreich) o'zlashma bevosita va bilvosita yo'l bilan kirib kelishi ko'rsatiladi [4; 5]. O'zbek tili misolida ham bu ikki yo'l kuzatiladi. Birinchi holda so'z ingliz tilidan bevosita olinadi: kompyuter, internet, onlayn, brend, startup, lider, marketing. Ikkinchi holda so'z rus tili vositachiligida kirib keladi: menejer, dizayner, sponsor, klub. Hozirgi davrda bevosita o'zlashtirish ulushi ortib bormoqda, chunki yoshlar ingliz tilini ko'proq

bevosita manbalardan – internet, video platformalar, o‘yinlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘zlashtirmoqda.

Kirib kelish omillarini shartli ravishda quyidagicha guruhlash mumkin: 1) texnologik omil – yangi qurilma va dasturlar nomining ingliz tilida paydo bo‘lishi (smartfon, gadjet, ilova, server); 2) iqtisodiy omil – xalqaro savdo va tadbirkorlik atamalarining kirib kelishi (grant, franchayzing, logistika, treyder); 3) madaniy omil – ommaviy madaniyat, musiqa va kino orqali kirib keluvchi so‘zlar (hit, shou, fan, reyting); 4) ta’lim omili – xalqaro sertifikatlar va dasturlar bilan bog‘liq atamalar (kredit-modul, onlayn kurs, vebinar, mentor).

2. Fonetik va grammatik moslashuv

Inglizcha so‘zlar o‘zbek tiliga kirganda tovush tizimiga moslashadi. Masalan, ingliz tilidagi interdental va qisman o‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan tovushlar o‘zbek tilidagi yaqin tovushlar bilan almashtiriladi, undosh to‘plamlari esa ba’zan unli orttirish orqali yengillashtiriladi. Shuningdek, urg‘u o‘zbek tilining qonuniyatiga bo‘ysunib, ko‘pincha oxirgi bo‘g‘inga ko‘chadi. Imloda esa yagona yondashuvning yo‘qligi muammo bo‘lib qolmoqda: «blog – bloger – blogger», «sayt – sait», «kontent – content» kabi variantlar parallel qo‘llanadi.

Grammatik jihatdan o‘zlashmalar o‘zbek tilining affiksatsiya tizimiga to‘liq qo‘shiladi. Ular egalik, kelishik va ko‘plik qo‘shimchalarini qabul qiladi (kompyuterlar, saytimiz, brendning), shuningdek o‘zbekcha so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida yangi so‘zlar hosil qiladi: bloger+lik, onlayn+lashtirmoq, reklama+chi, dizayn+er+lik. Eng samarali modellardan biri ot+qilmoq, ot+bo‘lmoq tarkibli birikmalardir: layk bosmoq, skrin qilmoq, update qilmoq, chat qilmoq. Bu holat o‘zlashma so‘zlar fe‘l leksikasini ham boyitayotganini ko‘rsatadi.

3. Semantik o‘zgarishlar

O‘zlashma so‘zlar manba tildagi ma’nosini to‘liq saqlamasligi mumkin. Ko‘pincha ma’no torayadi yoki kengayadi. Masalan, «brend» so‘zi dastlab tovar belgisini bildirgan bo‘lsa, hozirda shaxsga nisbatan ham («shaxsiy brend») qo‘llanmoqda. «Trend» so‘zi ijtimoiy tarmoq doirasida «ommabop mavzu»

ma'nosida keng ishlatiladi. Ba'zi so'zlar esa o'zbek tilida yangi bahoviy ma'no kasb etadi: «format» so'zining ko'chma ma'noda «mos kelmaslik» ma'nosida qo'llanishi yoshlar nutqida kuzatiladi.

Shuningdek, kalkalash hodisasi ham faol: inglizcha «cloud storage» – «bulutli saqlash», «software» – «dasturiy ta'minot», «hardware» – «apparat ta'minoti», «feedback» – «teskari aloqa» shaklida ifodalanmoqda. Bu yo'l o'zlashmaning o'rniga milliy muqobil yaratishning samarali usullaridan biridir.

4. Asosiy muammolar

Tadqiqotlar va kuzatuvlar asosida zamonaviy o'zbek tilidagi inglizcha o'zlashmalar bilan bog'liq quyidagi muammolarni ajratish mumkin:

Birinchidan, imlo va talaffuzdagi barqarorlikning yo'qligi. Bir xil so'z turli manbalarda turlicha yoziladi, bu esa lug'atlar va o'quv adabiyotlarida yagona yondashuvni talab qiladi.

Ikkinchidan, ortiqcha o'zlashtirish, ya'ni tilda muqobili mavjud bo'lgan holda inglizcha so'zdan foydalanish. Masalan, «deadline» o'rniga «muddat», «feedback» o'rniga «fikr-mulohaza» yoki «teskari aloqa», «meeting» o'rniga «uchrashuv» yoki «yig'ilish» so'zlari mavjud bo'lsa-da, nutqda ko'pincha chet so'zlar afzal ko'riladi.

Uchinchidan, aralash nutq (kod almashtirish) hodisasining kuchayishi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoq va yoshlar muloqotida inglizcha so'zlar o'zbek gapi ichida lotin yozuvida o'zgartirilmay qo'llanadi, bu esa nutq madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, terminologik muammolar. Axborot texnologiyalari sohasida bir tushunchaga bir nechta nom berilishi, atamalarning yagona standartga keltirilmagani o'quv jarayonida, ayniqsa texnik oliy ta'lim muassasalarida, qiyinchilik tug'diradi.

5. Tendensiyalar

Tahlillar zamonaviy o'zbek tilida quyidagi tendensiyalar yaqqol namoyon bo'layotganini ko'rsatadi. Avvalo, o'zlashmalarning asosiy qismi axborot-

kommunikatsiya texnologiyalari, iqtisodiyot va ommaviy madaniyat sohalariga to'g'ri kelmoqda. Ikkinchidan, qisqartma va abbreviaturalar (IT, SMS, PR, CEO, ID) faol qo'llanmoqda. Uchinchidan, o'zlashmalar asosida yangi so'z yasash va frazeologik birikmalar hosil qilish kuchaymoqda. To'rtinchidan, o'zlashma bilan birga uning milliy muqobilini yaratish, ya'ni «dublet» hosil bo'lishi kuzatilmoqda: «fayl – hujjat», «link – havola», «login – kirish nomi», «download – yuklab olish».

Shuni ta'kidlash lozimki, o'zlashma qatlaminig kengayishini faqat salbiy hodisa sifatida baholash to'g'ri emas. Har qanday rivojlangan til tashqi manbalar hisobiga boyib boradi. Muhimi, o'zlashtirish jarayonining ilmiy asoslangan va me'yorlashtirilgan bo'lishidir. Ushbu jarayonda «O'zbek tilining izohli lug'ati»dagi o'zlashmalarning ilmiy tavsifi muhim ahamiyatga ega [2].

6. Muammolarni hal etish yo'llari

Birinchi navbatda, inglizcha o'zlashmalarning imlosi va talaffuzini yagona me'yorga keltiruvchi, doimiy yangilanib boruvchi lug'atlar yaratish zarur. Ikkinchidan, terminologiya qo'mitalari faoliyatini kuchaytirib, yangi texnik atamalar uchun o'zbekcha muqobillarni o'z vaqtida taklif etish va ommalashtirish kerak. Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari va ta'lim muassasalarida nutq madaniyatini oshirish, o'quvchi va talabalarga o'zlashma va muqobil so'zlar o'rtasidagi farqni tushuntirish lozim. To'rtinchidan, korpus tilshunosligi vositalaridan foydalanib, o'zlashmalarning qo'llanish chastotasini aniqlash va barqaror so'zlarni lug'atga kiritish tavsiya etiladi.

Texnika oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tili fani o'qitilganda talabalarning kasbiy leksikasi bilan ishlash alohida e'tiborni talab etadi. Talabalar kasbiy muhitda ko'plab inglizcha atamalardan foydalanadi, shu sababli mashg'ulotlarda atamaning ingliz tilidagi asli, o'zbekcha muqobili va me'yoriy yozilishini birgalikda o'rgatish samarali natija beradi.

Xulosa

Zamonaviy o'zbek tilidagi inglizcha o'zlashmalar globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlarining tabiiy natijasidir. Ular tilni yangi tushunchalar bilan

boyitadi, biroq imlo barqarorligining yo'qligi, ortiqcha o'zlashtirish va aralash nutq kabi muammolarni ham keltirib chiqaradi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun o'zlashmalarni ilmiy asosda me'yorlashtirish, milliy muqobillarni yaratish va ommalashtirish, til madaniyatini oshirish bo'yicha tizimli ishlarni olib borish zarur. Muvozanatli yondashuv o'zbek tilining milliy o'ziga xosligini saqlagan holda uning zamonaviy talablarga javob berishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
3. Crystal D. English as a Global Language. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
4. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // Language. – 1950. – Vol. 26, No. 2. – P. 210–231.
5. Weinreich U. Languages in Contact. – New York: Linguistic Circle of New York, 1953.